

**Modova Respublikasında milli azınnıkları korumak uurunda Çerçevä
Konvençiyasının gerçekteştirilmesi için Evropa Birlüi Danışma Komitetinin Dokladına
Yorumnar
CM(2002)44**

GİRİŞ:

Milli azınnıkları korumak uurunda Çerçevä Konvençiyası Moldova Respublikası Parlamentin tarafından kaavilendi oktâbrinin 22-dä 1996 y. Genç baamsız devlet için bu olayın vardı ayırı önemli, neçinki milli azınnıkları padişaalıkta yapêr 35,5 %.

Çerçevä Konvençiyasının temel fikirlerini hem onun kullanmasının milletlârarası praktikasını halka tanıştırmasına adlı geçti haklararası seminar ‘Milli azınnıkları korumak uurunda Çerçevä Konvençiyası: kullanmak mehanızması’, angısı organizat edildi Milli ilişkileri hem dillâr işlemeşi Departamenti (2001 y. beeri – Milletlârarası ilişkilar Departamenti). Evropa Sovetin katılmasınnan noyabrinin 9 -11-dä 1999 y. Muniçipiylerdä Kişinöv, Belç, Komrat. Seminara katılannarın dokladlarında hem bildirilerindä yapıldı analiz milli azınnıkların etnolingvistika durumuna, nişannandı başarılar hem belli edildi, netürlü çözülabilir var olan problemalar.

Bu vakıtta, ani geçti Çerçevä Konvençiyasının kaavilenmesindän, Moldova Respublikası kuvet organnarı çok çalıştılar bu dokumendi tamamnamaa deyni, aniki kurmaa şartları milli azınnıklarının naçional– kultura gelişmesinä, zakonnarlan saalamaa onnarın haklarını hem serbestliklerini hem yardım etmäâ integrat olmaa moldovan toplumuna.

Önemli hem progresiv bir adım oldu milli azınnıkları haklarının tanınmasında hem garantiyasında, bütün haklar saabi olan Moldova Respublikası vatandaşların, bakmayarak sayısına hem durumuna, Moldova Respublikası Zakonu ‘Milli azınnıklar kişilerin hakları için hem onnarın organizaçiyalarının hak statusu için ’

(N 382 – XV iyülün 19-dan 2001 y.).

Moldova Respublikası Hükümeti tarafından kabledildi:

- Fevralın 16-da 2001 y. Karar N131. ‘Kimi çalışmalar için Moldova Respublikasının çingenelerinä yardım vermäk uurunda’;
- Fevralın 26-da Karar N167. ‘Moldova Respublikası etişmiş halkın devlet dilini üürenmesi uurunda milli programa için (2001-2005 y.y.)’.

1999 y. Evropa Sovetinä Moldova Respublikası tarafından verildi ofiçial raport milli azınnıkları korumak uurunda Çerçevä Konvençiyasını gerçekteştirmäk için.

2001 y. Danışma Komitetinin açıklama istemesinä görä yukarda gösterilän Raporta hazırlandı Ek informaçiya.

Bu yorumnar hazırlandı Danışma Komitetin Dokladına milli azınnıkları korumak uurunda Çerçevä Konvençiyası temelindä, angısı verildi Moldova Respublikasına vizitlän gelän ekspert grupası tarafınadan oktâbrinin 31- noyabrinin 5-dä 2001 y.

Lääzım nişannamaa, ki Evropa Soveti ekspertleri gösterdilär kasavetli önem Moldova Respublikası milli azınnıkları zorluklarına hem problemalarına. Danışmaa Komitetin Dokladının tekstindä buldular er hepsi maanalar hem tekliflär, angıları sölendilär milletlârarası ilişkilar Departementinä baalı olan etnokultura organizaçiyalarının Koordinaçiya sovetinä girän milli azınnıkları temsilcileri tarafından.

Danışma sovetinin nasaatlarına görä, bu dokumentin hazırlayanı – Milletlârarası ilişkilar Departamenti – yolladı Dokladın tekstını ministerliklerä, bakamannıklara hem başka kurumnara, angıların kompetençiyasına uyêr pay almaa Çerçevä Konvençiyasının kimi statyalarını gerçekteştirmesindä.

Bölecä, Danışma Komitedin konstaçiyalarınnan hem nasaatlarınnan tanıştılar respublikanın 13 bakan instituçiyası: Moldova Respublikası Hükümetinin Kançelâriyası, Kultura ministerlii, Üretim ministerlii, İç işleri ministerlii, Yustiçiya ministerlii, Çalışma hem soçial koruması ministerlii, Statistika hem Soçiologya Departamenti, Devlet göç (migraçiya)

izmeti, Televiziya hem radio yayımı koordinatıya soveti, Kişinöv munițiipyanın primariyası, Moldovadaki insan halkları merkezi, Devlet kompaniyası ‘Teleradio Moldova’.

Sıralanan kuralların işlemäk sferasına dokunan hem Danışma komitetinin nasaatlarına baalı olan yorumnar kullanıldı bu dokumentin hazırlamasında.

Önemli çizgilemä, ki Doklada girän konstataıyaların hem nasaatların büyük bir payı Moldova Respublikası ofițial organnarı tarafından yorum istämeer. Bununnan bilä Danışma Komitetin Dokladı gösterer onun annamasını, ne durumda bulunêr Moldovada etnolingvistika hem toplum politika proşesleri.

Teklif edilän yorumnar baalı dokladın 4 payının maanasına, neredä sistematizat edildi Danışma komitetin Önemli konstataıyaları hem da açıklandı isteyiş yardım etmää Moldova Respublikasının ofițial organnarına çözmää onnarı.

Milletlärarası ilişkilär Departamentinä baalı olan etnokultura organizaıyaların koordinatıya sovetin azalarına bilgi vermäk neetinnän bu Yorumnar hazırlandı rus dilindä dä, angısını annêr hepsi milli azınnıklar ortasında.

Milletlärarası ilişkilär Departamenti ilerledecek bilgi vermää erli hem merkez publik öndercilik organnarına Danışma Sovetin Dokladının içindekileri için neetlän esaba almaa sölenän onnarın azaları tarafından rekomendaıyaları milli azınnıkları korumak uurunda Çerçevä Konventıyasının sorakı uygulamasını Moldova Respublikası şartlarında.

St. 3 Çerçevä Konventıyasının.

p. 100 Dokladın.

Moldova Respublikasının kuvettä bulunan zakonnarı geneldä uyêrlar ‘Milli azınnıklar kişilerin hakları için hem onnarın organizaıyalarının hak statusu için’ Zakonun yazılarına. Ama var birkaç normativ aktı, angıların fikirleri uymêrlar milli azınnıkların halkları zakonuna kuvettä bulunan zakonnarın ‘Milli azınnıklar kişilerin hakları için hem onnarın organizaıyalarının hak statusu için’ zakonuna uydurmaa deyni Milletlärarası ilişkilär Departamenti hazırladı zakon proekti ‘kimi normativ aktlara diişiklik hem eklemä koymak için’. Proekta görä düşünöler yapmaa diişiklik hem eklemä aşadakı normativ aktlarına:

1. Raşionalizatorluk için zakon (N138-XV mayın 10 – dan 2001 y.);
2. Uydurmalar patentleri için zakon (N461- XIII, mayın 18 – dän 1995 y.);
3. İntegral shemaları topografıyalarının koruması için zakon (N659 – XIV oktäbrinin 29 – dan 1999 y.);
4. Tovar nişannarı hem tovarların yapıldı erlerin adları için zakon (N558 – XIII sentäbrinin 22 – dän 1995 y.);
5. İndustrial resimnerin hem modellerin koruması için zakon (N991 – XIII oktäbrinin 15 – dän 1996 y.);
6. Büüyüm sortlarının koruması için zakon (N915 – XIII iyülün 11 – dän 1996 y.);
7. Devlet izmeti için zakon (N443 – XIII mayın 4 – dän 1995 y.);
8. İş yapabilmäk patenti için zakon (N93 – XIV iyülün 15 – dän 1998 y.);
9. Tüketicilerin haklarını korumak için zakon (N1453 – XII mayın 25 – dän 1993 y.).

Şindiki vakıtta zakonun proekti bulunêr incelemäk stadiyasında.

Dokladın P.101

Dokladta nişannanan devletin baalantıları rus dili uurunda, angıları başka dillerä bakarak taa üüsektir, çünkü bunun obyektiv sebepleri vardır.

Rus dili sayılêr ana dili Moldovanın 1003563 vatandaşına deyni: 557146 rus, 220129 ukrain, 120368 moldovan, 47872 çifit, 16002 bulgar, 11365 gagauz, 10924 belorus, toplam halkın 23,1 %. Moldovanın taa 1962112 vatandaşı için (45,3%), onnarın sayısında 1488865 moldovan için (53,3%), rus dili – ikinci, angısını onnar serbest kullanêrlar. Moldovan dili butakım sayılêr milli azınnıklardan sade 169893 kişi için. Rus dilini kullanmak milletlärarası davranışlarda obyektiv lääzımnıktır hem başka dillerin kullanmasına zarar etmeer.

N3465 – XI 01.09.1989 – dan ‘Moldova Respublikası topraklarında dillär işlemesi zakona’ görä (st.3), rus dili, moldovan dilinnän yan–yana milletlärarası davranış dilidir. Devletin tarafından rus dilinä yardım vermäk başka dillerin işlemesinä zarar etmeer.

Devlet çalışma yapêr desteklemää Moldova topraklarında kullanılan ukrain, gagauz, bulgar dilleri. ‘Dillerin işlemesi ... ’ (st.18) zakona görä Moldova Respublikası kurêr şartları gerçekleştirmää vatandaşların terbiye hem üretim haklarını gagauz, ukrain, bulgar, ivrit, idiş hem başka dillerdä. Respublikada işleerlä şkolalar, klaslar, pazar şkolaları, ukrain, gagauz, bulgar, , nemtä, ermeni, grek, azerbaycan, litov dillerindä; başılêrlar gazetalar hem jurnallar gagauz, ukrain, bulgar, poläk dillerindä. Naşional televiziyasında hem radiosunda çıkêrlar kolverimnär ukrain, bulgar, gagauz, çingenä dillerindä; ukrain, gagauz hem bulgar dilleri kullanilêrlar elektron mass–media organnarında bu milli azınlıkların toplu oturmak erlerindä.

Respublika Moldovanın teleradio yayınnama koordinatıya Soveti yaptı annaşma Ukrayna elçiliinnän yardım etmää açılsın ukraincä yayınnayan TV hem radio postları.

Dokladın P.102

Bitki halk sayımı respublikada geçti 1989 yılda. Şindiki zamanda Moldova Respublikasında yapıler halkın demografik hem soşial hesabı. M. Respublikasının statistika hem demografiya bilgilerine görä, hesap yapılarık nişananêr bölä karakteristikalar, nicä milletlik, cins, yaş. Ama bu ölçülär taman diildir. Devletin halkı için dolu informaşıya kabletmenin tek kaynaa -- cümlä halk sayımı. Danışmaa komitetin rekomendşiyası, ani en yakın zamanda lääzım yapmaa halk sayımı, halklıdır.

Cerçevä Konventiyasının st.4

Dokladın P.103,104

Çingenelerä Moldova Respublikasında merkez hem erli publik önderlik organnarının tarafından veriler ayırı önem.

Çingenelerin soşial–ekonomika durumunu iileştirmäk neetinnän, fevralın 16–da 2001 y. Moldova Respublikasının Hükümeti kabletti karar N131-16.02.2001 ‘Moldova Respublikası çingenelerinä destek vermäk için kimi ölçülär’ hem kaaviledi Moldova Respublikasının çingenelerini desteklemäk çalışmalarının temel önnerini 2001 – 2010 yıllara. Bu karara görä, plana alındıydı konkret ölçülär, aniki iileştirmää respublikamızda yaşayan çingenelerin soşial durumunu.

Bu karar hem çingeneleri desteklemäk çalışmaların temel önnerini tamannamaa deyni mobilizat edildi Üretim ministerlii, Kultura ministerlii, İş hem soşial koruması ministerlii, Saalık koruması ministerlii, Milletlärarası ilişkilär departamenti, Moldovanın Bilim akademiyası hem erli publik önderlik organnarı.

Şindiki vakıtta gösterilän organnarda hazırlandı hem kaavilendi Moldova Respublikası çingenelerini desteklemäk çalışmalarının temel önnerini 2001 – 2010 yıllara gerçekleştirmää deyni ölçülär plannarı.

Ayrıca Moldova Respublikasının İş hem soşial koruması ministerlii aprilin 12–dä 2001 y. kaaviledi çalışmalar planını, angısına görä aaraştırılacak problema çekmää çingeneleri çalışma sferasına, iisiltmää çingenelerin arasında işsizlii, stimulat etmää zanaatçılık orientaşıyasını hem yapılacak çalışmalar çingenä karılarına verilsin soşial yardımı.

Yapıldı çingenelerin soşiologya soruşturmaası. Soruşturmaanın sonuçları verdilär kolaylık nişannamaa eni çalışma uurlarını çingeneleri desteklemää deyni hem esaba almaklar halka iş vermäk teritorial progaramalarını 2003 – 2005 yıllara hazırlamakta. Ayırı önem veriler çingenä etnosun temsilcilerinä, açan onnar danışêrlar iş merkezinä neetlän desteklemää onnarı iş bulsunar.

Esaba alınêr soşial korumasız kalan çingenä aylelerin interesleri. Soşial desteklemää çalışmalarını plana koyulu Hükümetin Kararında N456 mayın 15–dän 1997 y. ‘Uşaklı aylelerin soşial koruması uurunda ek ölçülär için’, Zakonda N933 – XIV – 14.04.2000 ‘Halkın kimi kategoriyalarının ayırı soşial koruması için’ hem dä Uşaa hem ayleyi korumak için naşional kontepşiyasında, kaavilenän Moldova Respublikası Kararınnan N51 – 23.01.2002 y.

Hükümetin Kararının ‘Moldova Respublikasının çingenelerinä destek vermäk için kimi ölçülär’ hem ‘Moldova Respublikası çingenelerini desteklemäk çalışmalarının 2001 – 2010

yıllara temel önnerinin' gerçekleştirilmesi verecek kolaylık iileştirmää çingenelerin soşial-ekonomika durumunu.

Cerçevä Konventiyanın 5 st.

Dokladın p.105

Moldova Respublikanın Zakonu 'Milli azınnıklar kişilerin hakları için hem onnarın organizaşiyalarının hak statusu için (N382 – XV iyülün 19 – dan 2001) cevap eder duruma, angısı ortalaa çıktı bitki 12 yılda.

Zakon kaaviletti Respublika Moldovanın milli zakonnarı tezislerini hem milli azınnıkları korumak uurunda haklararası aktların tezislerini.

Bölecä, Milli azınnıklar kişilerin hakları için hem onnarın organizaşiyalarının hak statusu için Zakonun kabledilmesi oldu bir önemli hem progresiv adım Moldova Respublikası milli azınnıkların haklarını zakonca gerçekleştirmesinde – çünkü onnarın temsilcileri devletimizin taman haklı vatandaşlarıdır, bakmayarak sayısına hem soşial durumuna.

Zakon kuvedä girdiindän beeri (04.09. 2001 y.) yapıldı çok çalışma, aniki onu halka tanıtmaa hem ürenmää milli azınnıklar temsilcilerin fikirlerini onun tamannamak prespektivaları için.

Bölä, oktäbridä-dekabridä geçti bir sıra danışma görüşmesi milli azınnıkların cümlä etnokultura organizaşiyaların temsilcilerinnän – Milletlärarası ilişkilär departamentinä baalı olan Koordinatıya sovetin azalarinnän, angılar verdilär kendi tekliflerini, ne çalışmalar lääzım yapmaa bu zakonu tamannamaa deyni. Toplantılarda pay aldılar cümlä organizaşiyaların liderleri, önem vermeyerek temsil olma etnosların sayısına.

Koordinatıya sovetinä girer 19 milli azınnık cümlä organizaşiyası, onnarın arasında az sayılı (herbirin sayısı halkın 0,1% az) tatar, ermeni, azerbacan, üzбек, çuvaş litov, grek, koreyalı, italyan, udmurt, oseti.

Koordinatıya sovetin azalarının tekliflerini esaba alarak, hazırladı:

- 'Milli azınnıklar kişilerin hakları için hem onnarın cümlä organizaşiyalarının hak statusu için' Moldova Respublikası Zakonunu gerçekleştirmää deyni Milletlärarası ilişkilär departamentinin ilk sırada çalışmaları programası;
- Moldova Respublikası Zakonun proekti: 'Kimi normativ aktlarına diişiklik hem eklemä koymak için' neetlän uydurmaa onnarı eni kabledilän Zakona.

Moldova Respublikası Hükümetinin 2002 y. çalışma programasına girer milletlärarası ilişkilär sferasında Moldova Respublikasının devlet politikası Konşepsiyasını kabletmäk. Şindiki vakıtta Konşepsiyasının proekti hazırlanêr.

Moldova Respublikasının milli azınnıklarına devlet yardımının önemli forması – finanslamaa onnarın cümlä organizaşiyalarının naşional- kultura programalarını. 2001 y. etnokultura organizaşiyaların tarafından yapılan türlü akşiyalara Milletlärarası ilişkilär departamenti verdi 43.015 ley. Kişinöv munişipiyin Primariya bütetindän kalabalıklı kultura akşiyaları için her yıl veriler 100.000 ley.

Moldova Respublikasının Milletlärarası ilişkilär departamenti Milletlärarası ilişkilär sferasında devlet politikasını götürmäk için sorumlunu organ olarak ('Milli azınnıklar kişilerin hakları için hem onnarın organizaşiyalarının hak statusu için' N382 – XV – iyülün 19–dan 2001 y. Moldova Respublikası zakonun 25 statyasına görä) yapêr bakım bu zakonun tamannanmasına merkez hem erli publik önderlik organnarı tarafından, gerçekleştirer monitoring respublikadaki etnolingvistika hem soşio-kultura durumuna, hem milli azınnıklar temsilcilerine zakonun tamannaması için danışmak yapêr.

Cerçevä Konventiyasının 6 st.

Dokladın 106 p.

Danışma komiteti tarafından nişannanan iki halk grupası arasında ayrınlık – bir tarafta etnik bakımından moldovanca lafedän çokluk, öbür taraftan da – rusça lafedän halk, angısına etnik ruslardan kaarä girer slavän hem başka azınnıklar, kimin dilleri taa az kullanılêrlar, - kaynaklanêr gösterilän dil toplumlarının sayı denksizliindän, dillerin soşial fonkşiyaları farklından hem o durumdan, ani moldovan dilinä verili Moldova Respublikasının devlet dili statusu. Respublikada geçer diskusiya vermää rus dilinä Moldova Respublikasının ikinci

devlet dili statusu. Dil zakonnarın serbestleştirilmesi yok nasıl zarar etsin başka dillerin işleminä hem kulturalar arasında dialoga.

Dokladın 107 p.

Danışma komitetin tarafından dooru nişannandı moldovan dilindä hem rus dilindä çalışan BYO pozitiyalarının uygun olmaması, başlıca milli hem dil politikası sorularında.

Temellendi o fikir, ani kimi basım organların pozitiyasını etkileer politika kuvetleri.

Kuvettä bulunan zakonnarda (Konstitutiya, Ceza zakonu, zakonnar ‘Basım için’, ‘Televiziya hem radio için’) var yasaklama hem BYO sorumluluu milletlärarasında düşmannık debeştirmäk için, ama o zakonnar vermeerlär Moldova Respublikasının kuvetlerinä belli etmää BYO politika kursunu, bu sayıda stimül vermää onnara oynasınlar pozitiv rol milletlärarasında annaşmalık kurmasında.

Cerçevä konventiyasının 8 st.

Dokladın 108 p.

Moldova Respublikasındaki Tatar obşçinasına (topluluuna) musulman mezarlı için er vermäk problemi inceleneer Kişinöv mun. Primariyası tarafından, Moldova Respublikası Milletlärarası ilişkilär departamentin hem Tatar topluluun öndercileri katılmasınlar, bir adekvat karar almaa deyni.

Cerçevä Konventiyasının 9 st.

Dokladın 109 p.

Danışma Komitetin tarafından nişannanan fakt, ani kimi elektron BYO lişenziyaları anulat edildi (‘Televiziya hem radio için’ Zakunun 13 st., p. 3 görä) gerçektir; Moldova Respublikası Parlamentinin tarafından sentäbrinin 29–da 2000 y. Zakon 1257 – XIV ‘Televiziya hem radio için Zakunun payı (3) statyası 13’ kabledildiindän sora butürlü olaylar olmadı.

Dokladın 110 p.

Milli azınlıkların dilleri BYO kullanım uygunsuzluu çekiler lingvistika situatıyasından hem dillerin cümlä funktiyalarında meydana gelän ayırıklardan. Halk sayımına görä (1989) ukraincayı ana dili sayêr 369999 ukrain, gagauzçayı – 139906 gagauz, bulgarçayı – 69614 bulgar. Bu dilleri kullanan başka milletlerdän kişileerin sayısı Moldovada büyük diildir.

‘Teleradio – Moldova’ Devlet kompaniyasının bigilerinä görä, devlet dilindeki yayınlardan başka (65% vakıt), Moldovada artık 16 yıl yapıêr yayın milli azınlıklar dilindä. Şindiki zamanda (2002 y.) yayın kaplamı yılda bölädir:

ukrainca – 30 saat, gagauzça – 24 saat, bulgarca – 22 saat, rusça – 12 saat, idiş dilindä – 6 saat hem 6 saat çingeneycä. Moldovada yapêrlar retranslätıya yayınları ukrain radiosu UKR – 1, 1+1, hem dâ ukrainca Tiraspol hem Odesa radiosu. Gagauzların hem bulgarların toplu yaşadı erlerdä (Komrat, Tarakliya, Çadır-Lunga, Tvardița) işleerlär erli hem özel televiziya hem radio postları, angıları, kullanêrlar gagauz hem bulgar dillerini.

Zakonnara görä basmaa hem yaymaa milli azınlıklar dilerindä gazeta hem jurnal Moldovada engel yoktur. Ukrain dilindä respublikada cümlä organizaşiyaları kaynaklarınnan basılêrlar gazetalar ‘Український голос’ hem ‘Промінь’. ATB Gagauziyada gagauz dilindä çıkêr 4 gazeta (‘Ana sözü’, ‘Gagauz sesi’ ‘Halk birlii’, ‘Açık göz’) hem iki jurnal (‘Saba yıldızı’, ‘Güneşçik’) hem dâ taa 2 jurnal (‘Gagoguz’, ‘Kırlangaç’) çıkarêrlar Kişinövda yaşayan gagauzlar. Bulgar dilindä çıkêrlar gazeta ‘Родное слово’ hem jurnal ‘Български горизонти’. Belfta poläklar obşçestvosu ‘Польский дом’ poläkça hem rusça basêr gazetayı ‘Jutrzenka’.

Gençlär için BYO kurmak soruşu çingenä cümlä organizaşiyaları tarafından kaldırılmadı.

Çerçevä konventiyasının 10 st.

Dokladın 111 p.

Dil kullanımın nizamını belli edän Moldova zakonnarı büyük uurda göstererlär respublikadaki lingvistika situatıyasını. Rus dilini ana dili sayêr diil sade 557 146 millet bakımından rus, ama 446 417 kişi başka milletlerdän, onların sayısında 220 129 ukrain, 120 368 moldovan, 47 872 çıfıt, 16 002 bulgar, 11 365 gagauz, 10 924 belorus. Ta 1 962 112 Moldova vatandaşı için, onların sayısında 1 488 865 moldovan, rus dili ikinci, angısını onnar serbest kullanêrlar. Moldovan dili bölä sade 169 893 milli azınnıklardan kişiyä. Miletlärarası ilişkilerdä obyektiv läüzümlük olarak başka dillerin kullanmasına zarar etmeer.

Milli azınnıkları dillerinä destek verer devlet . ‘Dillär işlemeşi için...’ Zakon (st. 18) verer kolaylık kurmaa Moldovada şart gerçekleştirmää vatandaşların haklarını terbiye hem üretim yapmaa gagauz, ukrain, bulgar, ivrit, idiş hem başka dillerdä. Respublikada işleerlär şkolalar, klaslar, pazar şkolaları ukrain, gagauz, bulgar, poläk, nemtä, ermeni, grek, azerbaycan, litov dillerindä; basılêrlar gazetalar hem jurnallar gagauz, ukrain, bulgar, poläk dillerindä. Naşional televiziyası hem radiosu yapêr yayın ukrain, bulgar, gagauz, çingenä dillerindä, ukrain, bulgar, gagauz dilleri kullanılêrlar elektron BYO bu milli azınnıkların toplu yaşadı erindä.

Dillerin kullanmasını regulat edän zakonnarın gelişmesi, Moldova Respublikası Konstitütyasına (st. St. 13, 35) hem dâ Çerçevä Konventiyasına, Azınnıklar dilleri eki regional dilleri Evropa Hartiyasına, başka Moldova birleşti azınnıkları aktlarına uygun, verecek kolaylık taa doludan kanaatlamaa hepsi milli azınnıklar kişilerin naşional kultura isteyişlerini.

Dokladın 112-ci p.

“Moldova Respublikası topraklarında dillär işlemeşi ” zakonuna görä, kabledilän sentäbrinin 1-dä, 1989, N 3465-XL, milli azınnıkların dilleri (rus dilindän kaarä) publik kuvetlerinin organnarınnan ilgili kullanılabilirlär erlerdä, neredä halkın çoyu – milli azınnıklarındır. Zakona görä, filan erdä yaşayan ayırı bir milli azınnık halkın 50 %-tän zeedesi läüzüm olsun. Bu karşı gitmeer Milli azınnıkları korumak uurunda Çerçevä Konventiyasının 10-cu statyasına. Halk kuvetlerin organnarında milli azınnıkların dillerinin (rus dilindän kaarä) kullanması için (üsekçä olan) 50% sınırın kabledilmesi büünkü gündä Moldova Respublikasında optimal hem gerçeklenäbilirdir.

Danışma Komitetin teklifi indirmää bu gösterilän sınırı, uygun çözüm bulmak için, isteer eni araştırmaklar.

Dokladın 113-cü p.

Fevralin 26-da, 2001, Moldova Respublikasının Hükümeti kabletti ‘Moldova Respublikasının devlet dili öğrenmesinin ii işlemeşi etişkinlerin’ arasında naşional programaya’ Kararını N167, 26.12.2001-dän. Programada verili devlet dilini taa ii öğrenmök uurunda konkret çalışmalar.

‘2001-ci yılın büteti için’ 30.11.2002-dän zakunun, N1392-XIV, 31-ci statyasına görä 500,0 bin ley verilirdi devlet dili uygulamasının fonduna.

Avgustun 17-dä, 2001 Moldova Respublikasının Hükümeti kabletti Kararı N857, 17.08.2001-dän ‘Devlet dilinin destek fondunun kullanmak düzeni için Kuralın kaavilenmesi’, angısında belli ediler devlet dilin destek fondunun kullanmak düzeni hem onun önderlik personal kadrosu.

Dekabrinin 7-dä, 2001, Moldova Respublikasının Hükümeti verdi karar N1374, 7.12.2001-dän, devlet dilinin uygulanmak Programası kabledilmesi için, devlet dilinin 2001-ci yıla destek fondundan finans edilän’.

Bu normativ aktların gerçeklenmesinin çıkışı oldu Naşional lingvistika merkezin hem munişpiya lingvistika merkezlerin kurulması hem çalışması. Bu gün çalışêr 8 lingvistika merkezi, 100-dän zeedä devlet dilini öğrenmök grupası kuruldu.

Dokladın 114-cü p.

‘Daava düzeni’ zakonun N514-XIII, 6.07.1995-tän, 9-cu statyasına görä daava işleri, moldovan dilindä yapılêr. Moldovan dilini bilmeyennär hem moldovanca lafetmeyennär haklıdır hepsi dokumentlärlän tanışmaa hem daavada pay almaa çevirici yardımınnan. Daava olabilir o dildä dä, angısı uyêr daavada pay alannarın çoyuna.

Şindiki vakıtta daavalar sık geçerlär rus dilindä, angısını annêr milli azınnıkların çoyu. Daavacılıkta, zakondan çıkış gibi, kullanılêr devlet dilindän kaarä başka dillär dä. Amal äazımnı instanşiyalar butakım zakona uymamazlıklara karşı çıkêrlar.

Dokladın 115 p.

Moldovanın dilleri kullanmak için zakonnarı bütündän gösterelär lingvistika situatıyasını respublikada. Rus dili diil sade 557 146 millet bakımından ruslar için ana dili sayılêr, ama 446 417 başka milletlerdän dä, angıların arasında 220 129 ukrain, 120 368 moldovan, 47 872 çıfıt, 16 002 bulgar, 11 365 gagauz, 10 924 belorus. Taa 1 962 112 Moldova vatandaşı, onnardan 1 488 865 – moldovan, rus dilini ikinci dil gibi kullanêrlar. Moldovan dili butakım sayılêr milli azınnıklar arasında sade 169 893 kişiyä deyni. Milletlärarası annaşmaklarda rus dilinin kullanması läazımdır hem zarar yapmêr başka dillerin kullanmasına.

Milli azınnıkların dillerinä devlet yardımcı olêr. ‘Moldova Respublikası topraklarında dillär işlemesi’ zakonuna görä, Moldovada vatandaşların hakını üürenmää gagauz, ukrain, bulgar, ivrit, idiş h.b. dillerdä gerçekleştirmäk kolaylıkları kurulabilir. Moldovada çalışêr ukrain, gagauz, bulgar, poläk, nemtä, ermeni, grek, azerbaycan, litov dillerindä şkolalar, klaslar, pazar şkolaları; gagauz, ukrain, bulgar, poläk dillerindä tiparlanêr gazetalar hem jurnallar; Naşional televiziyası hem radiosu hazırlêr ukrain, bulgar, gagauz, çingenä dillerindä kolverimnär; elektron BYO kullanêrlar gagauz hem bulgar dillerini erlerdä, neredä toplu yaşêr bu milli azınnıkları.

‘Milli azınnıkların hem onnarın organizaşiyalarının hak statusu için’ zakonuna girer milli azınnıkların istoriya, dil hem kultura uurunda bilim aaraştırmaları, istoriya hem kultura anmak taşlarının devlet uurunda korunması, milli azınnıkların hakı her uurda üürenmäk özel kurumnarını açmaa, ana dilini aazdan da, yazılı şekildä da kullanmaa, bu dildä informaşiya diişimi yapmaa.

Çerçevä konventşiyanın 12-ci st.

Dokladın 116 p.

Moldova Respublikasının ‘Üretim için’ zakonu (1995), almayarak esaba vatandaşların milli köklerini, hepsinä denklik temelindä üretimä birtürlü kolaylık verer hem üretim dilini ayırmaa hakı verer. Bu zakona görä, Moldovada devlet dilini üürenmäk için yollar açılêr, ki hepsi vatandaşlar katılabilennär respublikanın ekonomika, politika, kultura yaşamasına.

Hep bu vakıt milli azınnıklara deyni kurulêr ana dilini üürenmäk için läazımnı kolaylıklar kişili ilerlemä hem milli kıymetleri (paalılıkları) korumaa.

Bu bütündän baalı çingenä halkına hem küçük milli azınnıklarına.

Moldova Respublikasının Üretim Ministerliin gösterişlerinä görä, hepsi universitettän ileri üretim kurulların 75,4%-ndä üretmäk gider devlet dilindä, 18,4% - rus dilindä, 6,2% - karışık (moldovan-rus) .

Moldova Respublikasında çalışêr ukrainca, bulgarca, gagauzça, ivritça/idişça hem poläk dilindä şkolalar, gimnaziyalr, lişeylär, klaslar.

2002/2003-cü yıla üretmäk plannarına neetleniler koymaa eni dişiplina ‘Halkın (rus, ukrain, gagauz, bulgar h.b.) istoriyası, tradişiyası hem kurasası’.

Küçük milli azınnıklarını toplayan (nemşeleri, poläkları, belorusları, ermenileri, azerbaycannarı, litovları, grekleri h.b.) soşial milli kultura organizaşiyaları ana dilini, kurasasını, tradişiyalarını hem adetlerini üretmäk uurunda pazar şkolalarını açêrlar.

‘Üretim için’ zakonda ‘pazar şkola’ annaması yok, ama giriştä sölenner respublikanın bütün üretim düzeni için, nereyi girer üretim kurumnarı türlü özellik formalarında. Butakım ‘pazar şkolası’ skola dışandaki üretim çerçevesindä 34-cü st. görä bir soşyal üretmäk kurumudur.

Moldova Respublikasının Litov toplumuna, Moldova Respublikasının ‘Elefteriya’ grek kulturası toplumuna, Moldova Respublikasının ermeni toplumuna, Moldova Respublikasının ‘Hoffnung’ nemtä kultura merkezine, Moldova Respublikasının poläk toplumuna, Moldova Respublikasının poläk karıların ligasına, Moldova Respublikasının ‘Araz’ azeri toplumuna pazar şkolası uşakları hem etişkinleri üretmek için uygun yoldur.

‘Pazar şkolalarını’ kurêr toplumnar, ama onnarın işini destekleer zakonnara görä devlet. Butakım, ermeni hem azeri pazar şkolaları çalışêrlar 13-cü hem 33-cü Kişinövün orta şkolalarında, grek şkolası Moldova Devlet Universitetinin yabancı dillär fakultetinde, litva hem poläk – Milletlärarası İlişkilär Departamentinde.

117p.

Evropa Sovetinin ekspertlerin çıkışları, ani çingenelerin üretim uurunda problemleri var, aslıdır. Hep bu vakıt çingenä halkın arasında 2001-2002 yılda yapılan soşologiya soruşturmaları gösterdi, ani çingenä dilinde şkolada üretmek diil lâazım; çingenelerin çoyu sayêr eterli çingenä dilin fakultativ öğrenmesini.

Respublikada yok pedagoglar çingenä uşaklarını ana dilinde üretmää hem çingenä dili kiyadını hem başka predmetlerde şkola kiyatlarını çingeneycä hazırlamaa.

Çingenelerin soşial-ekonomika hem millet-kultura durumu taa islää olsun deyni, maasuz üretim uurunda, Moldova Respublikasının Hükümeti fevralin 16-da 2001 ‘Moldova Respublikasının çingenelerine kimi destek yolları’ için aldı karar №131.

Moldova Respublikasının Üretim Ministerlii bu kararı gerçekleştirmek uurunda teklif eder üseltmää şkolada öğrenen çingenä uşakların sayısını, kurmaa zanaat ayırmak hem adet zanaatlarına gençleri üretmek için maasuz bir programa, hazırlamaa çingenelerin arasından pedagog h.b.

Çerçevä konventiyasının 14-cü st.

Dokladın 118 p.

Başlankı klaslarda rus dilini üretmek için yanvarda 2002 peydalanan tartışmanın yok ne kultura, ne da lingvistika sebepleri. Üretim ministrunun başlankı klaslarda rus dilini öğrenmek için izini anulat edildi. Burada iidir nişannamaa, ani MR Konstitütyasına görä (13-cü st., 3-cü p.), devlet yardımcı olêr halklararası ilişkilär dillerinin öğrenmesine. Şkolalarda Moldova Respublikasının devlet dili olmayan dillerin öğrenmesi zarar yapmêr devlet dilinin öğrenmesine hem şüpa koymêr milli azınnıkların borcunu öğrenmää hem bilmää onu.

Çerçevä konventiyasının 15-ci st.

Dokladın 119 p.

Moldova Respublikasının ‘Milli azınnıkların hem onnarın organizatıyalarının hakları için’ zakunun 22-ci st. borçlêr Hükümeti, ministerlikleri, erli publik kuvetlerini işbirlii yapmaa milli azınnıkların organizatıyalarının kultura hem üretim politika kurulması hem uygulaması soruşlarında, açan alınan karar dokunêr azınnıkların intereslerine.

Zakunun bu statyasını gerçekleştiren mehanizmaların birisi – Milli kultura organizatıyaların koordinatıya soveti. Bu zakunun 25-ci st. 3-cü p. Görä, Koordinatıya sovetinin Departamenttä var toplum nasaat danışma organı statusu.

Koordinatıya sovetine 2002-ci yılın bilgilerine görä girer 67 milli kultura organizatıyası, angıları Yustıtya ministerliinde registat oldular nicä respublikan hem Milletlärarası İlişkilär Departamentinde akreditaıya geçtiler. Onnarın 53-ü toplêr türlü milli azınnıkların temsilcilerini. 19 milli azınnığın Milli kultura organizatıyaların koordinatıya sovetinde var kendi temsilcileri: ukrain (6), rus (8), bulgar (3), çiftit (1), belorus (1), çingenä (7), nemtä (2), poläk (3), tatar (1), ermeni (3), azerbaycan (3), üzбек hem Orta Aziyanın başka millet temsilcileri (1), çuvaş (1), litov (3), grek (2), koreyalı (1), italyan (1), udmurt (1), osetin (1).

Gagauz Eri avtonomiyasının dışanında yaşayan gagauzlar 3 organizatıyada toplu, afrika-aziya temsilcileri – 2; 11 organizatıya - milletlärarası organizatıyasıdır, milli azınnıkların üretmek sistemasına hem kulturaına destek olêrlar, hak korumsı hem araştırma çalışmaları yapêrlar.

Sovetä girän organizatıyaların temsilcileri diil baalı temsil edilän milletin sayısına. Tatarlar, ermeniler, azerbaycannar, üzbeklär, çuvaşlar, litovlar, greklär, koreyalılar, italyannar,

udmurtlar, osetinnär küçük milli azınnıklarına girerlär, Moldova halkın 0,1 %-tän yukarı çıkmêêrlar.

Koordinatıya Sovetinin başkannarı - Milletlärarası İlişkilär Departamentinin baş direktoru hem Koordinatıya Sovetinin bir azası – bir milli kultura organizatıyanın başı.

Sovet milli azınnıkların intereslerini açıklêêr, milli azınnıkların hem onnarın soruşlarında karar alan devlet organnarınnan aracı olarak çalışêr. Sovettä kaldırılan problemalar baalı diil sade kulturaylan hem üretimnän. Onun toplantılarında bakıldı çok önemli soruşlar hem kabledildi uygun rekomendaşiyalar:

‘Milli azınnıkların hem onnarın organizatıyaların hakları için’ Moldova Respublikasının zakonun proyektı (1994, 1996, 1999);

devlet dili bilgilerinä atestaşiya yapmamak soruşu (1994, 1995);

Evropa azınnık hem regional dillerin hartıya içindä Moldova azınnıkları dillerinin haklı koruması (1997, 1999);

administrativ-teritorial reformanın çerçevesindä Taraklı rayonuna (büün Taraklı uezdi), neredä toplu yaşêêlar bulgarlar, kendibaşına administrativ-teritorial birliin statusunu vermäk soruşu (1999);

milli azınnıkların ana dilindä üretim problemları (1999);

milli azınnıkların dillerindä tele- hem radiokolverimnerin problemları (2000);

pazar şkolaların, nicä toplum üretmäk-terbiyetmäk kurumnarın, çalışması (2001);

‘Milli azınnıkların hem onnarın organizatıyaların hakları için’ Moldova Respublikasının zakonun gerçeklemäk programasına tekliflär (2001, 2002).

Erli publik kuvetlerinin organnarında butürlü konsultaşiya strukturaları çalışêrlar barabar erli toplum azınnık organizatıyalarının. Buna örnek – Kişinövun milli kultura organizatıyaların işini koordinatıya yapan komisiya. Bu komisiyaya girer 15 milli azınnıkların toplum organizatıyaların başı. Butakım sovet var Belştä dä.

Moldova Respublikasının Prezidentinnän buluşmalarda, angıları oldular traditşiya, milli azınnıklarının problemları üretim hem kultura çerçevesindän dışanına çıkêrlar.

Sonunku buluşmak oldu martın 25-dä 2002. Onda pay aldılar 55 toplum organizatıyanın başı. Milli azınnıkların temsilcilerin hem devlet başın Vladimir Voroninin arasında açık dialog proşesindä kaldırıldı problemlar çokmilli moldovan devletin soşial-ekonomika hem politika ilerlemesi için. Geldilär çıkışa, ani milli azınnıkların hem kuvedin önemli soruşu läözım olsun hepsi respublika vatandaşların, esaba almayarak milletini hem dilini, politika kararların kabletmesinä katılması.

Danışma komitetin nasaatlarına görä, herbir milli azınnın temsilcisinnän doorudan konsultaşiyalar olur. Danışma buluşmaları geçtilär Milletlärarası İlişkilär Departamentinin öndercilerinin hem ukrain, rus, bulgar, belorus, litov, azerbaycan, tatar h.b. toplum organizatıyaların temsilcilerin arasında. İç İşleri Ministerliindä kaldırıldı soruşlar zakon çıkararak organnarın hem azerbaycan hem çingenä vatandaşların ilişkileri için, neredä pay aldı bu milletlerin toplum organizatıyaların temsilcileri (2000).

Enidän kabledilän zakon kaavileder milli azınnıkların toplum organizatıyalarının statusunu. Zakon açêr yol eni işbirlii perspektivalarına diil sade Milletlärarası İlişkilär Departamentinä, merkez publik organı gibi, ama başka merkez hem erli publik kuvetlerinä, hükümetä baalı olmayan Moldova Respublikasında milletlärarası ilişkilär problema çözmesinde.

Dokladın 120-ci p.

Danışma Komitetin çıkışları, ani milli azınnıklar publik işlerindä karşı gelerlär zorluklarlan, temellidir. ‘Dillär işleme...’ zakonuna görä, 7-ci st., önderci publik organnarında çalışmaa deyni läözım bilmää moldovan ya rus dilini, merkez hem erli önderici organnarın arasında (ministerliklerdä, prefekturalarda hem sovetlerdä) milli azınnıklardan 17,5 % var, daavacılar arasında – 7,6 %, prokuror hem sledovatel arasında – 19,4 %, bu az, çünkü milli azınnıklar toptan Moldova halkın içindä 35,5 %.

Moldova Respublikasının Konstitüşiyası hem Seçim kodeksi hepsi vatandaşlara, esaba almayarak milletliini hem devlet dilinin bilgisini, vererlär birtürlü haklar seçmää hem seçilmää. Bu kurala girmeer MR prezident postuna seçilän hem Gagauziya başkanı postuna seçilän; ikinci läözım bilsin moldovan dilini, ikincisi – gagauz dilini.

Milli azınnıklardan kişilär havezlän pay alêrlar devletin politika yaşamasında hem izin kabletmäk proşesindä. Şindilik Moldova Respublikasının Parlamentindä 101 deputatın arasında 58 moldovan, 14 ukrain, 12 rus, 8 romın, 6 gagauz, 2 bulgar, 1 gruzin. 16 ministru arasında 1 rus hem 1 gagauz.

Ayrı esap veriler çingenä toplum organizaşiyaların inişiativasına. Büün Moldovada var 7 çingeneleri toplayan respublika organizaşiyası: ‘Romii Moldovei’ soşial-kultura toplumu (1990), ‘İuvlia Romani’ çingenä karıların toplum organizaşiyası (1997), ‘Bahtalo Rom’ milli-soşial-kultura-üüretim organizaşiyası (1999), ‘Terminatango-Rroma’ gençlik organizaşiyası (1997), ‘Elita Romani’ bilim-kultura organizaşiyası (2001), hem dä 2002-ci yılda kurulan Moldova Respublikası çingenelerin soşial akıntısı hem ‘Tără-Rom’ genç çingenelerin birlii. Moldovanın regionnarında çalışêr erli toplum çingenä organizaşiyaları: Soroka uezdında – 2, Belş uezdında – 1, Kişinövda – 1, Komratta – 1, Çadırda – 1.

Dokladın 121-ci p.

Dekabrinin 23-dä, 1994, Moldova Respublikasının Parlamenti kabletti ‘Gagauziyanın (Gagauz Eri) ayrı haklı statusu için’ zakon №344-XIII, 23.12.94. Büün gagauz avtonomiyanın - teritorial avtonomiya kuruluşu Gagauziya (Gagauz Eri) - zakonca hem organizaşiya düzeni tamannanmadı. Moldova Respublikasının Parlamenti hem Hükümeti aarêêrlar gagauz avtonomiyasının kurulmasınan baalı uygun problema çözümlmesini: MR Konstitütyasında diişilmeklär hem doldurmaklar, özelliik soruşların çözümlmesi h.b.

Çerçevä konventiyasının 16-cı st.

Dokladın 122-ci p.

Dekabrinin 27-dä, 2001, kabledildi Moldova Respublikasının administrativ-teritorial düzeni için zakon (N746-XV, 27.12.2001).

Moldova Respublikasının administrativ-teritorial düzeni zakonun N746-XV, 27.12.2001 hem erli publik kuvetleri zakonun N186-XIV, 6.11.1998 diişilmeklär hem doldurmaklar zakonun N781-XV, 28.12.2001 zakonu N746-XV, 27.12.2001 kullanmak düzeni zakonun N1078-XV, 25.05.2002, 1-ci st. Görä, Moldova Respublikasının administrativ-teritorial düzeni işleer erli seçimnerin data belli edilmesindän, ama diil taa geç mardın 23-dän, 2003. Zakonun N1078-XV, 25.05.2002, 2-ci st. görä yanvarın 29-dan, 2002, erli seçimnerin datasınadan kullanılacaklar Moldova Respublikasının administrativ-teritorial düzeni zakonun N746-XV, 27.12.2001, kuralları.

Administrativ-teritorial reformasını yaparkan milli azınnıkların interesleri esaba alındı. Moldova Respublikasının administrativ-teritorial düzeni eni zakonda Taraklı rayonu, neredä halkın çoyu bulgarlar, belli edili.

Bundan kaarä, eni zakona görä, ayrı bir administrativ-teritorial birliini kurmaa deyni bu birliin halk sayısı läüzüm olsun en az 1500 kişi.

İlerdeki zakona görä, bu sayı 2500 kişiydi. Sayının gösterilän belli edilmesi getirdi duruma, ani bir sıra er, neredä halkın çoyu milli azınnıkların birisindädi, birleşildi bir komunaya – administrativ-teritorial birliinä, başka erlän, neredä halkın çoyu majoritar millettädi. Butakım, milli azınnıklar bütün komuna halkın arasında kaldılar azlıkta da kullanamadılar bir sıra zakonnara görä haklarını, ayrıca erli publik kuvetlärilän ilişkilerdä kendi millet dilini kullanmaa.

Administrativ-teritorial birliini (küü, komuna) kurmaa deyni sayı küçülmesi verer kolaylık düzmää kendibaşına administrativ-teritorial birliklerini, neredä milli azınnıklar halk sayısından çok olaceklar, da taa aktiv erli uurda soşial-politika yaşamasına katılabileceklär hem zakonnara görä millet-kultura haklarını zeedä kullanabileceklär.